

Школярєнко В.І.,
доктор філологічних наук,
Сумський державний педагогічний університет

ВПЛИВ ВІРУВАНЬ НА ФОРМУВАННЯ УСТАЛЕНИХ СЛОВОСПРОЛУЧЕНЬ ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ

Постановка проблеми. Епоха раннього середньовіччя характеризується міфолого-релігійним типом свідомості. Оскільки пам'ятки архаїчної міфології не були записані (адже писемність з'явилася майже водночас з християнською релігією), спочатку язичницький міф інтегрувався з християнською догматикою, що визначала систему світогляду. Наявність фразеологізмів як різнотипних сталих словосполучень вже у двн. та спільногерманський періоди ґрунтується на даних із перших писемних пам'яток давньоверхньонімецького (двн.) періоду, в яких уже засвідчена розвинена система фразеологічних одиниць (ФО) ідіоматичного й неідіоматичного типів. ФО існували в германських мовах, у спільногерманський період, до виникнення німецької мови. Це поетичні терміни, що широко вживалися в давньогерманському епосі, метафори, епітети, порівняння, які стосувалися явищ, що були важливими в житті давніх германців, – моря, корабля, зброї, бою, воїна, вождя, нагороди тощо. У творенні метафор (так званих кенінгів) поети – скальди чи скони досягали особливої майстерності, створюючи часом дуже складні асоціативні образи [3, с. 134]. Установлюючи зв'язок міфологічного уявлення з релігійним, що визначає основні концепції уявлення про світ (запозичивши більшість з міфології) та створює чи перетворює певні символи, які є основою міфопоетичного мислення людства, вважаємо за потрібне зупинитись на історичному розвитку та трансформації образної картини світу двн. періоду.

Аналіз актуальних досліджень. Раннє середньовіччя характеризується міфолого-релігійним типом свідомості. Релігійний світогляд не приходить на зміну міфологічному світогляду раптово. Міф, міфологія – це особливий тип мислення, яке супроводжує людство на тривалому шляху його доісторичного розвитку. Це універсальна система, яка не лише відбиває певний рівень свідомості, а й регулює відносини всередині соціуму, взаємини роду, племені з природою [5, с. 1]. Для того, щоб зрозуміти поведінку, культуру, а отже, й мову середньовічної людини, необхідно спробувати відтворити уявлення й цінності, властиві їй, виявити її звички свідомості, те, як вона оцінює дійсність, особливість її бачення світу. Одним словом, покладатися на ту модель світу, що склалася в конкретному історичному суспільстві [1, с. 306]. Мова фіксує категорії моделі світу. Вони так само стереотипні в мові, як і за її межами [2, с. 29-30]. Таке мотивування ФО дозволяє реконструювати картину світу народу, мова якого досліджується.

Мета статті – визначення впливу вірувань на формування на фразеологічного складу двн. мови.

Виклад основного матеріалу. В уявленнях язичників будь-яка дія – спілкування з Богом, а також із “нечистою силою”, зі світом хаосу. До таких дій належить передусім сакральне дійство, під час якого люди зверталися з молитвою (індоєвропейський корінь (і.-є.) *uer-* “говорити”) до Бога або просили наслати покарання на своїх ворогів. Певні дії, доступні тільки жерцям, давали можливість пророкувати майбутнє, доцільність чи недоцільність війни проти сусіднього племені, можливість полювання або риболовлі: пор. у цьому зв'язку двн. *werk* “Werk, Tun, Tat, Betätigung, Ausführung, Arbeit, Dienst, Ertrag” (двн. усталене словосполучення (УС) *tuon in werkon, fūlaz werk* “Faulheit”, *allu werku* [6, S. 864]), але хетське (хет.) *warkussan* “передбачення”. Сакральна дія відбувалася навколо багаття (порівн. і.-є. *uer-* “горіти”); важливими атрибутами цієї дії були швидкі рухи (порівн. давньоанглійське (д. англ.) *worian* “рухатися”) навколо вогнища, згинання рук і ніг (і.-є. *uer-* “згинати”) і заподіяння учасниками дійства шкоди один одному (порівн. і.-є. *uer-* “reißen, verwunden”). Рухи під час сакрального дійства були наслідуванням рухів Бога, який створив світ, а також наслідування рухів вогню. Вогонь ототожнювався з Богом і уособлював неземну, надприродну силу (давньопівнічне (д. півн.) *rædi* “Macht, Herrschaft”). Усі язичницькі ритуали проходили навколо вогню. Саме в нього кидали жертвопринесення (давньоіндійське (д. інд.) *rati* “жертвопринесення”). Вогонь порівнювали з великим китом (д. півн. *reyðr* “Walart”, але д. півн. *reiðr* “zornig” (метафора Бога)) та зі змією (д. півн. *roðr* “змія”). З іншого боку, вогонь – символ народження (д. півн. *reðr* “Penis”, тохарське (тох.) *ritk-* “народжувати”). Поняття світла тісно пов'язане з темрявою (д. інд. *ratra* “темрява”).

За допомогою певних таємних дій жрець міг поєднати порушені зв'язки космосу, або роз'єднати їх: пруське (прус.) *wargs* “злий”. Символом внутрішнього зв'язку космосу було поєднання трьох світів – верхнього, середнього і нижнього. Одним з незмінних атрибутів чаклунства служив жир, яким натиралися чаклуни і який лили в сакральний вогонь: хет. *warkanza* “жир”. При цьому спілкування з Богом було можливе тільки через страждання, через біль: двн. *sidon* “робити, здійснювати”, але д. півн. *seid* “чарівництво”. Будь-яка ритуальна дія імітувала божественне створення першоелементів всесвіту – вогню (і.-є. *uer-* “горіти, вогонь”) і води (тох. *war* “вода”), причому розрізнявся верхній (небесний) вогонь (д. інд. *svargah* “небо”, тох. *wir* “молодий, новий”) і нижній вогонь (лат. *orcus* “потойбічний світ”) та нижня і верхня вода [4, с. 576].

У давнину вважалося, що джерелом багатства, влади, сили є небо, небесне світло, небесний вогонь: латинське (лат.) *dies* “день, світло”, лат. *dives* “багатий”. Двн. *rīhhi* “Herrschaft, Macht, Gewalt, Reich, Land, Welt, Gegend, Erde, Herrscher” (двн. УС *gotes rīhhi*) походить від і.-є. *rei-* “багатий” або і.-є. *rek-* “горіти, блищати”. Поняття “багатства” в язичницькій свідомості відрізнялося від сучасного. Багатство в давньому розумінні – це назва на санскриті “атман”. Атман – це генетичний початок, основа всього, що існує. Це нитка, яка поєднує два світи. До цього поняття належать небо, земля,

розум, дихання, вогонь, вода, трава, їжа, світло, звук. Джерелом народження язичники вважали безодню, яка народжувала навіть богів: д. інд. *ricyate* “leer werden”, *rik-* “leer”. До багатства належали вогонь (лат. *rogus* “вогонь”) і вода (лат. *rigare* “bewässern”). Майно порівнювалося з надприродньою силою вогню (д. англ. *ræge* “мускул”) і з рухом (д. інд. *righ-* “рухатися”). До поняття “атман” входила також людина – мікрокосм: д. півн. *rekkr* “людина, чоловік”. Вмістилищем життєвих сил у ведійській міфології були скеля, пагорб (д. інд. *roh* “підніматися”), а також дерево (д. інд. *rohi* “дерево”), божественний рух (д. інд. *righ* “рухатися”), божественне слово (тох. *rake* “слово”) [4, с. 396-397].

Стародавні люди вірили в існування в організмі людини поганих і хороших соків. Саме погані соки викликали хвороби: двн. *sioh* “krank, schwach, ohnmächtig” (*sioh werdan, sioh lāzan werdan*), д. півн. *sögger* “мокрый, вологий”, індоарійське *sincati* “виливати”. У давнину удару надавали особливого значення. Завдяки йому знімали прокляття, лікували хворих і навпаки: і.-є. *sek-* “ударити”. З іншого боку, хвороба виникала від злого слова: д. англ. *secgan* “говорити” [4, с. 474].

Зле слово пов’язувалося зі злим оком. Погане око (вроки) наводило на язичників жах (пор. ісландське (ісл.) *uggja* “наводити жах, жахати”), оскільки могло викликати смерть (хет. *ak, ug* “смерть”; д. інд. *akam* “страждання”). Вважалося, що око змії має магичну силу, тому назва змії інколи співвідноситься зі значенням “око” двн. *ouga*, а тох. *auk* “змія”.

Язичники робили передбачення за розміщенням кишок тварини, принесеної в жертву (хет. *tar-* “sagen, nennen”). Саме те, що говорили кишки, визначало дії язичників (полювання, риболовля, війна). Кишки в давнину були символом божественної сили, життя (д. англ. *prymt* “сила”, д. інд. *dharma* “Gesetz”). Двн. *darm* (двн. УС *smal darm*) “Darm, Eingeweide” співвідноситься з і.-є. *ter-* “reiben, durchbohren”, *kes-* “різати, рвати”, і.-є. *uer-* “різати, рвати”. Язичники порівнювали язика палаючого полум’я з кишкою (і.-є. *dher-, dhel-* “brennen, leuchten”, *uer-* “brennen”, *ueg-* “brennen”, двн. *wahan* “brennen”, але і.-є. *uengh-* “кишка” [4, с. 88-89].

Дух, душа, розум взаємопов’язані. Саме вони поєднують людину з Богом. У давнину вважалося, що Бог наділив людину цими атрибутами, розірвавши хаос і створивши всесвіт. Тому двн. *sin* “Sinn, Verstand, Vernunft, Geist, Gemüt, Gedanke, Einsicht, Erkenntnisart, Bedeutung, Verlangen, Herz, Besinnung, Absicht” (двн. УС *in guotemo sin* [6, S. 659]) походить від і.-є. *(k)sei-(n)-(dh)* “рвати”, „відокремлювати”, “розуміти”. Подальший розвиток значення: “eine Richtung nehmen”, “seine Gedanken in eine Richtung gehen lassen”, “sich bewußt werden”: лат. *sentire* “fühlen, empfinden, wahrnehmen”, лат. *sensus* “Empfindung, Gesinnung” [4, с. 476].

Поняття “Бог” спочатку мало значення “той, що поливає” (і.-є. *gheu-* “лити”) землю дощем (божественним сіменем) та “той, що існує” (і.-є. *gwei-* “жити, існувати”). З іншого боку, можливий етимон “das (durch Zauberwort) angerufene oder berufene Wesen”: і.-є. *ghau-* “rufen, anrufen”, *ghutom* “Gott”, д. інд. *hu-ta* “той, кого покликали”, авестійське *zavaiti* “викликати”. Двн. *got* “Gott” (двн. УС *gibriefita gota, gibriefite gota* “zu Göttern Erhobene”, *were got*

“bei Gott”, *gotes man, gotes hūs, gotes brūt, gotes līhhamo* (*līhhamo* “Leib, Körper”), *der nidaro got* (*nidaro* “nieder, tief, darunter”), *gotes huldī* (*huldī* “Huld, Gunst, Gnade”), *gotes giburt* (*giburt* “Geburt, Erzeugung, Schöpfung”), *gotes urteili* (*urteili* “Urteil, Entscheidung, Urteilsspruch, Beschluss, Bestimmung, Gericht, Recht”), *duruh guot, zi guote, bī guotī, bī dia guotī* “in guter Absicht”) корелює з і.-є. *gouie-* (корова як Бог): пор. і.-є. *deu-* “Kuh”, *deu-* “religiös verehren” з лат. *deus* “Бог”. Крім того, Бог зображався як воїн (д. півн. *gudr* “Kampf”). Поняття Бога має зв’язок також з поняттям світла: і.-є. *geu-d keu-d* “brennen, glänzen”. Бог був уособленням несвідомого (і.-є. *gheu-* “втрачати свідомість”, „несвідоме”).

Водночас поняття Бога співвідноситься з поняттями війна, смерть, хвороба (Бог посилає нещастя людям, які його розгнівали): д. англ. *gud* “війна”, д. англ. *sodu* “хвороба”. Бог може уявлятися як “маска Бога”, як виявлення божественних якостей: тох. *kutk-* “втілюватися, втілення”. Він характеризується як “захисник, оберіг, цілитель”: д. інд. *gunthayati* “verhüllt”. Нарешті Бог описується як “всесвітній порядок, що вносить гармонію” (і.-є. *ghod-* „з’єднувати”).

Згідно з давніми уявленнями, Бог, який перебуває на небі (трон Бога), опускає ноги на землю (лава під ногами Бога): тох. *pāts* “земля”. Ноги, опущені на землю, – предмет релігійного поклоніння: тох. *pot-, paut-* “поклонятися”. Поняття „поставити ноги на землю” спочатку мало значення “виявлення божественної сили”: лат. *potis* “vermögend, mächtig”.

У давнину Бог сприймався як джерело руху: д. інд. *juti* “рухатися”. Більшість слів у індоєвропейських мовах зі значенням “Бог” складається з трьох, чотирьох літер: двн. *got*, тох. *nakte*, лат. *deus*, д. інд. *sura-*, хет. *siwas*. Число три символізувало божественний розум, духовний порядок, гармонію, досконалість, небо, а число чотири символізувало силу, мужність, духовну досконалість, цілісність, універсальність світоустрію [4, с. 193-194].

За давніми уявленнями, слово – перший витвір Бога, який з’явився у вигляді світла (д. інд. *sócati* “leuchtet, glüht”, *śākha* “Ast, Zweig” (стовп священного вогнища)) і звука. Слово (двн. *sagen* “sagen, aussagen, sprechen, erzählen, verkünden, sprechen von, berichten, verbreiten, behaupten, zuschreiben, zusprechen, bejahen, versichern, handeln, handeln von, erörtern, behandeln, erklären, nennen, deuten” (двн. УС *rehto sagen*)) – уособлення надприродної сили (д. інд. *sahá* “сильний”) і божественного розуму (хет. *sak* “знати”). Слово – символ боротьби Бога з хаосом (арій. *sanga* “боротьба”). Слово може згубити (д. інд. *saki* „Verlust, Schaden”) і зцілити (індоарій. *sahayya* „допомагати”). Воно має здатність розривати (і.-є. *sek-* “розривати”: розрив – символ божественного творіння). Слово – предмет релігійного поклоніння (і.-є. *seng^h-* “religiös vortragen”, індоарій. *śankatē* “боятися”). Воно уособлює божественний рух – основне джерело божественної творчості: індоарій. *śag* “ходити”. Слово символізує вогонь і очищення вогнем: індоарій. *śucyate* “очищення” [4, с. 412].

Слово (двн. *wort* “Wort, Rede, Ausspruch, Bericht, Gebot, Auftrag, Ruf, Werk” – двн. УС *gidagēnto dero wortō, gidāgento dero wortō* “ohne Worte”, *dero*

worto, sār dero wortō “nach diesen Worten”, *in den wortūm* “unter der Bedingung, unter der Voraussetzung, unter der Hinsicht, mit der Absicht, zu dem Zweck”, *zi worte haben* “als Entschuldigung vorbringen, sagen”, *sīn wort ein gisprehhān* “nur ein einziges Wort sagen” [6, S. 884]), як і мова, у давнину позначало “те, що ллється”: порівн. і.-є. *uer-* “промовляти звуки”, але тох. *war* “рідина, вода”. Слово – символ творення. У давнину вважалося, що Бог діяв за допомогою слова: порівн. і.-є. *uer-* “діяти; народити”. Типологічно порівн.: і.-є. *kens-* “голосно говорити”, але і.-є. *gen-* “народжувати”. Словом можна було як запліднити (порівн. і.-є. *uer-t* > *uret-* > д. інд. *ret-* “чоловіче сім’я”), так і завдати шкоди, а також зробити чудесні перетворення (двн. *wesan* “перетворюватися, ставати”). Типологічно порівн.: тох. *plāc* „слово”, але і.-є. *pel-* “ударяти”: і.-є. *uek-* “говорити”, але і.-є. *ueik-* “бити, ударяти”. Язичники боялися (порівн. хет. *weretu* “страх”) шкоди, якої може завдати слово. За допомогою слова можна було омолодитися (порівн. тох. *wir* “молодий, новий”) і очиститися. Слово – символ надприродньої сили та долі (д. інд. *wyt* “доля”). Воно ототожнювалося з макрокосмом, який символізувало світове дерево (д. англ. *swir* “стовп-Бог”). Макрокосм порівнювався з колом (д. інд. *vartula* – “коло”). Слово – символ божественного вогню і води: і.-є. *uer-* “горіти”, тох. *war* “вода” (діада “вогонь” – “вода”), першопредмет, створений Богом: тох. *wram* “предмет, річ”. Слово сприймалося як зброя: англ. *sword* “меч”. Згідно з основним міфом, божественне творіння всесвіту – це розрив (і.-є. *uer-* “розривати”) хаосу з наступним поєднанням його і встановленням гармонії (і.-є. *uer-* “поєднувати”): д. англ. *saecgan* “говорити”, але і.-є. *sek-* “розривати”. Слово – уособлення божественного духа (порівн. тох. *wras* “міцний”), оберіг (порівн. хет. *warrāi* “захищати”, *warras* “допомога”), символ божественного руху (д. англ. *worian* “рухатися”) [4, с. 588-589].

Через віру в магію слова (влада слова), язичники вважали, що ім’я (двн. *namo* “Name, Wort, Bezeichnung, Bedeutung, Nomen, Stellung” – двн. УС *namon skaffōn* “einen Namen beilegen”, *namun skepfen* “einen Namen geben” [6, S. 529]) впливає не тільки на долю людини, а й на її оточення. Тому величезне значення надавалося кількості букв в імені, конкретним буквам, а також їхньому розміщенню. Деякі народи вірили в анімізм імені, вважали його живою істотою, наділеною божественною силою. Стародавні люди думали, що ім’я – це глибоко прихована божественна душа. Її не варто зайвий раз турбувати, щоб не спричинити божого гніву та втручання злих сил (лат. *animus* “душа”): перське *namas* “поклоніння богам, молитва”; і.-є. *namn-* “проклинати”, д. інд. *namas* “дар Богу”; кімрське *nom* “храм”.

Люди родового суспільства вірили, що слово, ім’я – це невід’ємна частина предмета, особистості. Без цієї віри неможлива магія. В основі подібного створення світу в мові лежить конкретно-образне сприйняття дійсності, за якого не розрізнялися образ і значення, предмет і поняття, предмет і слово. Деякі дослідники співвідносять двн. *namo* з готським (гот.) *nīman* (пор. і.-є. *em-* “брати”). Призначення імені полягало в тому, щоб вихопити, вичленити певний об’єкт з ряду інших об’єктів. З огляду на це

найменування є надбанням. Заволодіти можна тільки тим, що має позначення. Впливаючи на ім'я, ми отримуємо можливість впливу на сутність об'єкта. Згідно з давніми уявленнями, ім'я – це творіння: і.-є. *en-men* “ім'я”, але д. півн. *inna* “ausführen, leisten, einrichten”, лідійське *ina* “творити, здійснювати” [4, с. 355-356].

Відповідно до міфопоетичної традиції, слово знаменувало собою божественне створення всесвіту. Його було створено Богом шляхом розриву хаосу. Тому двн. слово *sprāhha* “мова” порівнюють з і.-є. *bher-* “розривати” та і.-є. *bher-* “видавати звуки”. Порівн. семасіологічні паралелі: і.-є. *sek-* “розривати”, але д. англ. *seegan* “говорити”. Слово – це символ Бога: порівн. і.-є. *prek-* “явище, прояв”. Слово, звук використовувалися як зброя, могли “ударити”, „убити” людину. Щодо переходу значень “слово”, “битва” порівн. гот. *waihjo* “битва”, але і.-є. *uak-* “говорити”. Словом, звуком, згідно з давніми уявленнями, можна запліднити: порівн. і.-є. *sper-* “насіння, запліднити”. Словом можна було як врятувати, так і погубити: порівн. д. інд. *spr-* “retten, befreien, gewinnen, trennen”, але лат. *perire* “загинути”. Явище, яке нині називають мовою, спочатку було одним з невід'ємних компонентів язичницького культу: язичницький культ відтворював усі дії Бога під час створення світоустрою: і.-є. *bher-* “видавати звуки”, авест. *bereg* “ритуал” (зазначимо, що ритуал у давнину подавався як битва Божества з нечистою силою).

Первинна метафора, покладена в основу двн. *sprāhha* “Sprache, Sprechen, Rede, Aussage, Unterredung, Ausspruch, Erzählung, Disputation, Beratung, Gerede” (двн. УС *eina sprāhha tuon, in sprāhha gān, unbiderbo vel unwīso sprāhha* (*unwīs* “unverständlich”, *unbiderbi* “unbrauchbar, unnützig”), *fona unkundero sprāhho* (*unkund* “unbekannt, fremd”) [6, S. 672]) – це поєднання (мова як символ єдності свого роду) і роз'єднання (“своя” мова як протиставлення “чужим” мовам, кланам як носіям інших мов): і.-є. *sprg-*, *sprk-* “binden”, “schneiden, scheiden” (синкретична пара значень). Слово як зброя і магічний засіб творення завдяки удару: порівн. і.-є. *bher-* “sprechen”; і.-є. *prei-* “горіти”; тох. *pār* “стріла”. Згідно з міфопоетичними уявленнями, звук – це результат божественного розриву як початку створення всесвіту. Водночас звук уявлявся як переплетіння. У давній свідомості символами переплетіння вважалися вогонь і вода; тому мова уподібнювалася їм. Вона поставала в уяві як переплетіння звуків, порівнюване з переплетінням мов полум'я і водних потоків: тох. *pārs-* “лити”. Як бачимо, сакральне дійство в давнину не проходило без звукового оформлення: саме звук був найважливішим елементом ритуалу, який творив диво: і.-є. *per-* “диво” [4, с. 485-487].

За міфопоетичною традицією, звук (двн. *stimma* “Stimme, Laut, Klang, Rede, Wort, Rufen” – двн. УС *stimma geban* “die Stimme erheben”, *stimma offanæn* “die Stimme laut werden lassen” [6, S. 687]) прирівнювався до зброї. Звуком можна було завдати удару або вбити: і.-є. *tep-* “schneiden, stoßen”. У давнину вважалося, що удар – джерело дива. Поняття звука тісно пов'язане з поняттям вогню: і.-є. *tep-*, *teb-* “горіти, вогонь”, але тох. *tāp* “звук” [4, с. 506].

Згідно з давніми повір'ями, удар – символ дива, яке наближає людину до Бога й віддаляє від усього земного, тлінного. Поняття святості співвідносилось зі значенням “ударити”. Двн. *fruma* “Fromme, Nutzen, Erfolg, Gewinn, Wohl, Besitz, Vorteil, Segen, Heil, Schutz, Gutes, Nützliches, Gut, Frucht, Hilfsmittel, Hilfe” (двн. УС *fruma wesan*, двн. *zi frumu wesan*) співвідноситься з і.-є. *per-* “schlagen, schneiden”. У давнину удар мав магічну символіку. Він спричиняв диво й божественну прихильність: і.-є. *per-to* “schlagen, schneiden”, але і.-є. *per-to* “диво” (стосовно останнього елемента пор. і.-є. *mā-* “добрий, доброзичливий”); і.-є. *ueik-* “schlagen, schneiden”, але д. англ. *wioh* “heilig”; і.-є. *kel-, mel-* “schlagen, schneiden”, але *mel* “диво”; і.-є. *sak-* “heilig”, але *sek-* “schlagen, schneiden”; і.-є. *kau-en-to, keu-en-to* “schlagen, schneiden”, але і.-є. *kuent-* “heilig”; і.-є. *mai-* “schlagen, schneiden”, але д. інд. *māya-* “Wunder”; і.-є. *kau-* “schlagen, schneiden”, але д. інд. *su-* “хороший”; тох. *kot* “schneiden”, але двн. *guot* “gut”. Поняття “ударити” пов’язувалося зі значеннями “висікати”, “висікати вогонь” (і.-є. *preu-, prei-* “горіти, сакральний вогонь”).

Поняття вертикального вогняного стовпа могло, з одного боку, асоціюватися з пальцем або з рукою (і.-є. *per-* “палець, рука”: “заприсягання”), а з іншого, було втіленням вогняної жердини і Бога: і.-є. *per-* “різати”, “здійснювати релігійне таїнство”; “ударяти”, “надавлювати, стискати” (лат. *premere*). Ці значення безпосередньо пов’язані зі значенням “перетворюватися, здійснювати, задовольняти” (і.-є. *per-* “gewähren, ausführen, nutzen, gut tun”: д. англ. *fremman* “ausführen, nützen”), “tüchtig, tapfer”, “nützlich”. Значення “бити, різати” в індоєвропейській мові регулярно породжувало значення “добрий, порядний”. Символом святості в давнину був шлях, рух, який започаткував життя на землі: і.-є. *per-* “hinübergehen”, “heilig”. Святість втілювали також змія і черв’як: і.-є. *mā-* “доброзичливий”, двн. *mado* “Wurm”. Святість співвідносилась з поняттям продовження роду (лат. *sperma* “чоловіче сім’я”), а також з поняттям з’єднання, стиснення: лат. *premere* “стискати”. З огляду на це стають зрозумілими двн. *fruma* “Nutzen, Vorteil”, середньовісньонімецьке *vrum, vrom* “nützlich, brauchlich; tüchtig, trefflich, tapfer”. Значення “бити, різати” може також переходити в значення “потреба, необхідність”, “потрібний, корисний” [4, с. 151-152].

У давнину життя (двн. *līb* “Leben, Lebensunterhalt, Leib, Lebenswandel, Lebensweise, Klosterleben, Wandel” – двн. УС *gimeini līb* “gemeinsames Leben”, *in lībe sezzēn* “am Leben erhalten”, *līb habēn* “am Leben sein”, *zi leibu* “am Leben bleibend”, *daz līb leiten* “das Leben führen”, *daz līb leiten* “das Leben verbringen”, *an den līb rātan, ana den līb rātan* “nach dem Leben trachten”, *zi lībe ziohan* “Leben erwecken” [6, S. 469]) прирівнювалося до божественного вогню, центром якого в антропоморфній моделі всесвіту (людині-мікрокосмі) вважався живіт (вогонь – уособлення душі): двн. *līb* “Leben”, але і.-є. *leip-* “горіти, вогонь”; і.-є. *guei-* “жити”, але *keu-* “горіти, вогонь”. З двн. *līb* можна порівняти іранське *lep-* “дихати”.

З іншого боку, життя асоціювалося в стародавніх людей з водою (і.-є. *leibh-* “вода”), яка вважалася зворотньою стороною вогню. Згідно з давніми

уявленнями, душа – символ життя – поміщена в тілесну оболонку: і.-є. *logha-* “оболонка”. Життя – це божественний вузол, переплетіння вогню, переплетіння води (і.-є. *lep-, leb-* “плести, пов’язувати”). Після того, як вузол розв’язується, настає смерть. Язичники так уявляли діалектику життя: вогонь – життя (і.-є. *leip-* “вогонь”), вода – смерть (і.-є. *leibh-* “вода”). Вода має здатність самотійно давати життя, проте вона гасить вогонь: кельт. *lob* “vergehen, verwesen”. Життя – це вічне вдосконалення духа, вічне повторення вогняної вертикалі, яка поєдує в собі перервність і неперервність (і.-є. *lep-, leb-* “поєднувати”).

Значення “жити, бути, існувати” безпосередньо пов’язані зі значенням “розрив” (розрив вважався в давнину символом творіння й існування): двн. *lib*, і.-є. *kes-* “бити, різати, рвати”, але хет. *kiša* “бити”; і.-є. *tak-* “бити, рвати”, але тох. *māsk* “бути”; тох. *kāly-* “бути, існувати”; і.-є. *dek-, tek-, kel-* “бити, рвати”, але тох. *tak* “бути, існувати”; і.-є. *ker-* “роз’єднувати”, “рухатися”, і.-є. *gei-, g^uei-* “роз’єднувати”, але і.-є. *g^uei-* “жити”. Традиційно двн. *lib* співвідносять з *leb-* “приклеюватися”, “залишатися”, “існувати”, “жити, життя”: пор. тох *lip-* “übrigbleiben”, хет. *lip-* “schmierem” [4, с. 295-296].

Життя і смерть у давнину розглядалися як різні стани вселенського вогню (пор. і.-є. *dau-* “горіти”, але д. англ. *diegan* “помирати”, і.-є. *dheu-* “verschwinden”, двн. *touwen* “sterben”, д. сакс. *doian* “sterben”, і.-є. *dau-* “горіти, переплітати язика полум’я”). Життя і смерть ототожнювалися з розмотуванням і намотуванням божественних вузлів; з іншого боку, життя і смерть співвідносилися з єдністю руху (і.-є. *dheu-* “sich rasch bewegen”, *deu-* “sich bewegen”) і зупинки (і.-є. *deu-* “aufhören”). Звідси походження таких ФО двн. періоду: *tōd traganti* “todbringend”, *tōd geban* “töten”, *mit tōdu weigen* “zu Tode bringen”, *in tōde bituon* “sterben lassen” [6, S. 709].

Язичники вірили, що смерть – продовження життя, інша сторона життя, тісно з ним пов’язана. Можна припустити також зв’язок двн. *sterban* з кельт. *ter-* “überschreiten”, д. інд. *tarás* “rasch”, д. інд. *tari* “Boot, Schiff”, д. інд. *tārūna* “jung, neu, frisch”. Давні люди вважали, що душі померлих перевозяться в човнах у потойбічний світ, причому смерть вони розглядали як відродження: д. інд. *tārana* “errettend”, *tārā* “Ufer”. Двн. *sterban* “sterben” (двн. УС *mit sterban* (*mit* “mit, bei, unter, zusammen mit) [6, S. 684]) співвідноситься з д. англ. *steorfan*, д. півн. *stjarfi*, лат. *torpere* “erstarrt, betäubt, gefühllos sein”. Життя і смерть у давні часи уподібнювалися палаючому вогненному стовпові: лат. *trabs* “стовп, жердина”: і.-є. *tar-, tal-* “горіти”, *ar-, al-, er-, el-*. Заразом існувала думка, що життя і смерть співвідносяться між собою, як зерно злаків і рослин, що виростають з них: зерно, потрапляючи в землю, гине, “умирає”, але ця “загибель” спричиняє життя рослини, яка виростає з зерна: кельт. *toriana* “Weizen”. Символом нерозривного зв’язку життя і смерті є змія або хробак: двн. *sterban*, але лат. *tarps* “хробак”. Смерть уподібнювалися “розгортанню” і “згортанню” божественних вузлів. Тому життя – це одна зі сторін (замінник) смерті, а смерть – одна зі сторін життя (порівн. хет. *tarpallis* “замінник”). Життя – це жертвопринесення смерті, а

смерть – це жертвопринесення життя: порівн. хет. *tarsk-* “пересувати, відкладати”. Водночас поняття смерті, як і поняття життя, пов'язане з поняттям руху.

Поняття “життя” і “смерть” співвідносилися язичниками з містичним поняттям фарби: д. англ. *diegan* “умирати”, але д. англ. *deag* “фарба”; лат. *albus* “білий”, але двн. *lebēn* “жити”; прус. *gallan* “смерть”, але і.-є. *ghel-* “фарба”. Двн. *sterban* “умирати” походить від і.-є. *ter-*, *tar-* “темний”, *er-*, *el-* “швидко рухатися” (про вогонь), а також “горіти” і “фарба” (колірні кола сакрального вогню). Цей корінь представлено з різними преформантами в значенні “фарба”: і.-є. *bh-er-* “Farbe”, *dh-er(k)* “Farbe”, *k-er-* „Farbe”, *m-er-* “Farbe”, *p-er(k)-* “Farbe”. Життя і смерть, відповідно до вірувань язичників, уподібнювалися язикам полум'я, що переплітаються (вузли життя і смерті), які нерідко метафорично порівнювалися з вигинанням змії. Умерти означало перетворитися в змію [4, с. 501-502].

У давнину поняття життя і смерть сприймалися як різні стани космічного вогню. Двн. *tōtī* “Tod, Sterben” (двн. УС *tōd traganti* “Tod bringend”, *mit tōdu weigen* “zu Tode bringen”, *tōd beranti*, *tōd traganti* “todbringend” [6, S. 708]) походить від і.-є. *dau-* “горіти”, „переплітати язики вогню”: порівн. д. англ. *diegan* “умирати”, і.-є. *dheu-* “verschwinden”, д. інд. *dodhat-* “erschütternd, tobend”, двн. *touwen* “sterben”, д. сакс. *doian* “sterben”, д. півн. *deuja* “sterben”. З одного боку, вони прирівнювалися до розмотування й намотування божественних вузлів, а з іншого боку, співвідносилися з єдністю руху (і.-є. *dheu-* “sich rasch bewegen”, *deu-* “sich bewegen”) і зупинки (і.-є. *deu-* “aufhören”) [4, с. 532-533, 537-538].

Рух ототожнювався в ті часи з переміщенням душ померлих у загробний світ. До того ж смерть поставала в уяві як нове життя, а чергування смерті уподібнювалося безперервності людського роду (лат. *stirps* “основа”), що нерідко порівнювалося з містичним чергуванням колірних кіл у палаючому сакральному вогні. Життя і смерть були складовими постійного колообігу на шляху до вічності, вічного існування. Вічність (двн. *ēwīg* “ewig”: двн. УС *in ente*, *in ēwōm*, *zi ēwēm* “auf ewig”, *in ēwōm*; *zi ēwōm*; *in ēwīn* “in Ewigkeit”, *fona ēwōm zi ēwōm* “von Ewigkeit zu Ewigkeit”) у давнину сприймалася у вигляді божественного колообігу: пор. і.-є. *au-* “drehen, biegen”, *eva* “Lauf, Kreislauf, Gewohnheit”. Вічність – це безкінечна зміна божественних катаклізмів, уособлення безкінечності існування людства: д. англ. *éowend* “männliches Glied”. Символом вічності вважалося слово, яке пішло від Бога: і.-є. *eu-* “слово, говорити”, *eu-*, *au-* “Wasser”, *eu-*, *eus-* „Feuer”. Отже, у язичницькому суспільстві слово прирівнювалося до божества. Слово могло, як і божество, роз'єднати (творчий акт) і з'єднати (установлення божественної гармонії). Оскільки стародавній ритуал ґрунтувався на відтворенні дій божества, він насамперед містив у собі проголошення звуків (звук – первинний витвір божества), що наділялися певним змістом (містика звуку).

Подібно словам, числа вважалися невід'ємними якостями всіх істот і предметів: вони керують не тільки фізичною гармонією й

законами життя, простору й часу, а і їхніми відносинами з божествами, що уподібнюються світовій єдності (число “один”). З погляду антропоморфної міфопоетичної моделі всесвіту число уподібнювалося людині як мікрокосмові (тох. *atāl* “людина”), а також різним частинам цього мікрокосму (чакрам людського тіла). З огляду на це, двн. *zala* можна зіставити з бретон. *tal* “чоло” (порівн. тох. *tal*, тох. *tāl* “aufheben”, лат. *tollere* “aufheben”). Рух нагору за язичества вважався священним і уособлював чоловічий, божественний рух. Згідно з давніми повір'ями, за допомогою числа можна було не тільки зняти злі чари, але й знищити (порівн. тох. *tālo* “завдати шкоди”).

Цифри (двн. *zala* “Zahl, Anzahl, Reihe, Erzählung, Menge, Rede, Aussage, Satz, Definition, Grund, Meinung, Behauptung, Überzeugung, Berechnung” – двн. УС *wīhero zala* “heilige Zahl”, *nihein zala ni sīn* “zahllos sein” [6, 889]), як і букви, у давні часи вирізували на дереві, на шкірі, на камені, і вони служили предметом чаклунства, таємного зв'язку з Богом або з “нечистою силою”: і.-є. *del-* “spalten, Schnitzele kunstvoll behauen”. Число, як і буква, – символи зв'язку з потойбічним світом (порівн. і.-є. *tāl-* “відособлений, віддалений”). З іншого боку, число – символ божественної гармонії космосу, порядку, зв'язку: порівн. валлій. *teli* “мистецтво”, д. інд. *talavah* “музичний”, валлій. *telyn* “арфа”. Число – уособлення Бога, це – ідол, якому поклонялися: лат. *tālea* “жердина” (символ Бога).

Число розглядалося давніми людьми як зброя Бога-громовержця, як символ відплати: порівн. лат. *tela* “зброя”, лат. *talio* “Wiedervergeltung eines am Körper erlittenen Schadens”; д. англ. *toel* “Tadel, Spott”, лат. *dolus* “Betrug” (і.-є. *del-* “zielen, berechnen”; “erzählen”; “listig beschädigen”). Воно уособлювало вогонь (порівн. індоарій *tal* “священний вогонь”) і звук (основний інструмент молитви, зверненої до вогню-божества): пор. хет. *talliya-* “звертатися до Бога” [4, с. 592-593].

Трійка (двн. *drī* “drei”, *drīa* “Drei” – двн. УС *in drī wīs* “auf dreifache Weise”, *drīo heito gotes* “Dreieinigkeit Gottes”, *driu houbit habenti*) – символ божественного розуму, духовного порядку, божественної гармонії мікро- й макросвітів, досконалості, неба, божественної сили, божественного руху (д. англ. *peran* “бігти, швидко рухатися”, *teors* “пеніс” – символ Бога-Творця, предмет поклоніння язичників, д. інд *tarana* “Erretten”, прус. *druwi* “віра”, д. півн. *drengr* “чоловік”, двн. *truhtin* “воєвода, князь”).

Трійка в ряду священних чисел посідає особливе місце: це символ троїстої природи універсуму. В основі і.-є. кореня *tres-* “три” лежить поєднання і.-є. коренів (*s*)*tei-*, *rei-* “reißen, schneiden, brennen, emporragen” – “Pfahl, Stock”, *tris-* “Pflanzenstengel, Rebe”, (*s*)*tā-* “стояти, мати вертикальне положення”. Отже, вихідними значеннями і.-є. *tres-* “три” були вогняна вертикаль до Бога, а також “божественний фалос” (д. англ. *teors* “Zeugungsglied, Penis”). Крім того, “три” мало значення оберега (*sterg-* “берегти, захищати”). Негативну табуйовану конотацію числа “три” містять д. півн. *préa* “Leid, Drangsal”, тох. *tsru-* “wenig”, хет. *tarra-* “тривога, неспокій” [4, с. 95].

Поняття половини з погляду міфопоетичного мислення має магічну конотацію: згідно з основним міфом, Бог розірвав хаос на дві половини, у результаті чого постав божественний рух (пор. тох. *tsälp*- “рухатися”, д. англ. *hléapan* “бігти, рухатися”, двн. *loufan* “бігти”) і всесвіт. Двн. *halb* “halb” (двн. УС *halb ūzgiwurzalōt* “halb entwurzelt”, *halbo abagisnitan* “halb beschnitten” [6, S. 352]) співвідноситься з і.-є. коренем *kel-* “розсікати, розрізати” (пор. лат. *scalpere* “розрізати”). Поняття половини уособлює божественний оберег і символізує постійні катаклізми й зміни у всесвіті (наприклад, зміна всесвітнього дня й всесвітньої ночі): д. інд. *vi-klp* “змінювати” (заперечення *vi-* використовується в цьому слові для табування поняття) [4, с. 201].

Слово сім (двн. *sibun* “sieben” – двн. УС *sibun stunt, sibun ringa, sibun stuntan, sibun warb* (*warb* “Wechsel, Mal”), *sibun nahtwahta* [6, S. 653]) складається з двох частин (і.-є. *sep-tm*). Перша частина символізує очищення вогнем (хет. *suppas*), сходи на небо (д. інд. *sopana*). Другою частиною цього слова є корінь *tem-* “Obacht geben” (*tem-* “schneiden”): пор. тох. *tām* “gebären”. Язичники вважали народження дивом. Число “сім” – символ космосу, вищого розуму. Числа часто порівнюються з тваринами (символи богів): двн. *sibun* “sieben”, але хет. *supla-*, *sippala-* “Vieh” + і.-є. *dam-* “бик”. Цікаво порівняти інші цифри з назвами тварин: д. інд. *ek, ak* “один”, але д. інд. *ahi* “корова”; і.-є. *duo-* “два”, але і.-є. *deu-* “корова, олень”; і.-є. *ter-, tris-* “три”, але лат. *taurus* “бик”; і.-є. *penk-* “п’ять”, але лат. *pecus* “скотина”; і.-є. *ok-tou* “вісім”, але д. інд. *ahi* “корова, олень” + і.-є. *deu-* “корова, олень” [4, с. 473].

Зі сказаного можна зробити висновок, що числа в двн. період, як і слова, мали сакральний зміст. Вважалось, що ними можна не тільки вбити, а й вилікувати. Тому існувала віра в магію чисел. Певні цифри були оберегом. Ця магія переноситься в християнському суспільстві на поняття „свята трійця” та ін.

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Як показують результати нашого дослідження, специфіка формування фразеологічної системи двн. мови зумовлена світоглядно залишками давньогерманських дохристиянських вірувань. На більшу увагу заслуговують, на нашу думку, ті УС, що ґрунтуються на давніх поглядах і повір'ях, загальних для індоєвропейських народів, тому що із затемненням давніх вірувань і вимиранням забобонів фразеологізми втрачають зміст і стають незрозумілими. З огляду на це розгляд досліджуваних УС послідовно співвідноситься з історією культури індоєвропейських народів і здійснюється на основі певних лексико-семантичних моделей (лексико-семасіологічних універсалій). Проведене дослідження відкриває нові перспективи вивчення ФО як у синхронії на більш ранніх етапах, так і в діахронії німецької мови.

Література

1. Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV-XIII ст.): дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 „Германські мови” / Буніятова Ізабелла Рафаїлівна. – К., 2004. – 404 с.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Гуревич А. Я. – М. : Просвещение, 1984. – 349 с.
3. Жлуктенко Ю. О., Яворська Т. А. Вступ до германського мовознавства / Ю. О. Жлуктенко, Т. А. Яворська. – К. : Вища школа, 1986. – 231 с.
4. Маковский М. М. Этимологический словарь современного немецкого языка / Маковский М. М. – М. : Изд-во „Азбуковник”, 2004. – 630 с.
5. Мишанич М. В. Міф, міфологія, міфологізм, міфокритика, міфопоетика : історія інтерпретації і розмежування понять / М. В. Мишанич, С. В. Мишанич. – Донецьк : Норд-прес, 2002. – 60 с.
6. Köbler G. Neuhochdeutsch-althochdeutsches Wörterbuch (PDF) [Електронний ресурс] / Gerhard Köbler. – 2006. – 925 S.

Анотація

У статті відзначається особлива роль вірувань у процесі формування фразеологічного складу німецької мови протягом XI-XIV століть; визначаються універсальні чинники, загальні для становлення фразеологізмів цього історичного етапу розвитку німецької мови, і специфічні, які залежать від рис німецької мови й особливих умов її існування.

Ключові слова: вірування, усталене словосполучення, фразеологічна одиниця, давньовісхньонімецький період.

Аннотация

В статье отмечается особая роль верований в процессе формирования фразеологического состава немецкого языка в XI-XIV веках; определяются универсальные факторы, общие для становления фразеологизмов этого исторического этапа развития немецкого языка, и специфические, зависящие от черт немецкого языка и особенных условий его исторического существования.

Ключевые слова: верования, устойчивое словосочетание, фразеологическая единица, древневерхненемецкий период.

Summary

The article is closely connected with the definition of peculiarities of spiritual-cultural experience of the speakers of Old High German language as one of the most important extralingual fragment of reality. The usage of this approach can give a complete picture of national-cultural peculiarities of phraseological system of German of XI-XIV centuries. National-cultural factors relevant for formation of phraseological world representation of Old High German period have been determined.

Keywords: spiritual-cultural experience, set expression, phraseological unit, Old High German language.